

MEDBESEDILNA RAZMERJA MED USTNO ZGODOVINO
IN LITERATURO V PRIČEVANJU

Vanesa MATAJC

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1001 Ljubljana, Slovenija
e-mail: vanesa.matajc@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Članek obravnava pričevanje z vidika medbesedilnih razmerij med ustno zgodovino in fikcijskim pisanjem preteklosti. Utemelji jih na razmerjih med individualnim in kolektivnim spominom. Spomin kot narativni akt se prezentira kot pričevanje, pričevanjska komunikacija pa vzpostavlja pričevalca, po definiciji prvoosebnega pripovedovalca, kot intersubjektivno koncipirani subjekt zgodovine. S tem se v zgodovinopisnem in fikcijskem diskurzu, ki tematizirata pričevanje, problematizira avktorialni pripovedni model, izpostavi metajezikovna funkcija ter v zapisanih reprezentacijah ohranja značilnosti konverzacijskega diskurza.

Ključne besede: ustna zgodovina, pričevanje, teorija travme, pripoved, Daša Drndić, medbesedilnost, konverzacijski diskurz

RAPPORTI INTERTESTUALI TRA STORIA ORALE E LETTERATURA
NELLA TESTIMONIANZA

SINTESI

L'articolo esamina la questione della testimonianza nell'ottica dei rapporti intertestuali tra storia orale e scrittura di finzione del passato. Esso si fonda sulle relazioni tra memoria individuale e memoria collettiva. Il ricordo come atto narrativo si presenta come una testimonianza, la comunicazione testimoniale stabilisce invece un testimone, narratore in prima persona per definizione, come soggetto della storia concepito intersoggettivamente. Con ciò nei discorsi storiografico e di finzione, che tematizzano la testimonianza, si problematizza il modello autoriale del narratore, si rafforza la funzione metalinguistica e nelle rappresentazioni scritte si conservano le caratteristiche del discorso conversazionale.

Parole chiave: storia orale, testimonianza, teoria del trauma, narrazione, Daša Drndić, intertestualità, discorso conversazionale

UVOD

Namen članka je skozi analizo medbesedilnih razmerij med ustno zgodovino in literaturo v fenomenu pričevanja prikazati, kako se v pričevanju spomin kot osrednji koncept ustne zgodovine oblikuje kot narativni akt in simbolni posrednik (prim. Rožac Darovec, 2006, 463) med preteklostjo in sedanjostjo, individualnim in kolektivnim. Pričevanje je torej dejanje, v katerem se urazmerjata individualni in kolektivni spomin, ki s svojo pripovedno "naravo" stopata v dinamična medbesedilna razmerja¹ in s tem izvajata medsubjektivna razmerja. Pričevanje je najprej ustni govor, torej oblikovno nefiksirano besedilo. S kolikšno relevantno ga je torej možno obravnavati v vidikih medbesedilnosti? Pričevanje je v ustni zgodovini dokumentirano kot posnetek ali zapis, tako besedilno fiksirano pa metodološko načelno ohranja diskontinuiteto pripovedi, značilnosti konverzijskega diskurza, skratka, primarne ustne prezentacije (vsebinska nekoherenca se v zapisu ne korigira, ločila jasno označujejo premolke, zgodovinarska obdelava pričevanja po možnosti vsebuje celo opis komunikacijske situacije,² ki vključuje gestiko in mimiko pričevalca, spremembe v tonu in ritmu govora itn.). Zapisano ali posneto pričevanje kot besedilo omogoča torej vpogled v načine, *kako* kaj sporoča s svojo primarno ustno obliko.³ To povečuje natančnost pri razbiranju znakov subjektivne opomenitve preteklosti v interpretacijski obdelavi pričevanja. Kot najprej opozorita S. Schrager (1983) in E. Tonkin (1995), je povedna tudi oblikovanost sporočila.

"S svojo na prvi pogled spontanostjo lahko življenjske zgodbe izgledajo, kot da delujejo zunaj [...] narativnega okvira, kot da pripovedovalec ustvarja individualno matrico. A ne glede na to, kako spontana in osebna se ta lahko zdi, [...] natančnejši pogled razkriva, da nanjo vplivajo narativni stili in žanri" (Leydesdorff, 2004, 15).

Namen članka je torej zato prikazati nekatere medbesedilno razvidne "oblikovne" specifične pričevanja. Zaradi intersubjektivne naravnosti pričevanjsko komunikacijo zaznamuje izpostavitve metajezikovne funkcije ter značilnosti konverzijskega diskurza. Zaradi poudarjene subjektivnosti lahko pričevanje v prvoosebno pripoved

- 1 "Medbesedilnost ni razmerje med zamejenim, koherentnim, pomensko osrediščenim tekstom in družbenim kontekstom, ki bi obstajal zunaj njega kot nekakšno zgodovinsko ozadje ali okvir. [...] [T]isto, kar se zdi znotraj besedilne strukture, zato vseskozi predpostavlja, aktualizira, priklicuje in preoblikuje druge [...] besedilne strukture, ki tvorijo diskurzivni, zgodovinski kontekst izjave in jo obenem referencialno sidrajo v pojmovnike, imaginarije in realije resničnosti" (Juvan, 2006, 148).
- 2 Felman in Laub navajata primer travmatične pričevalke, preživelke Auschwitza z opisom: "*Bila je slabotna, samopodcenjevalna, govoreča skoraj šepetaje, še najbolj sebi. [...] Ravnala je oprezno, si s težavo sledila. Bila je priča uporu, nenadoma očitno podoživela svoj tedanji pogled. [P]ripoved je postala intenzivna, [...] barvita. Pripovedovala je vsebino svojega pogleda: razstrelitev štirih dimnikov. Bila je popolnoma tam*" (Felman, Laub, 1992, 59–61).
- 3 "V primerjavi s pisnostjo je ustnost mnogo bolj neurejena, dogodkov in idej ne razporeja v časovnem in prostorskem zaporedju, pomeša jih in kontaminira," s tem pa je omogočeno "kompleksnejše branje preteklosti" (Verginella, 1995, 10).

privzema formalne signale personalne pripovedi ali celo avktorialnosti (ta je v pričevanjski pripovedi zgolj namišljena in začasna). Naratološki kriterij omogoča prepoznavanje obsega vednosti, ki si ga pripisuje sam pričevalec, ob vključitvi medbese-dilnega vidika pa tudi pričevalčeva razmerja s skupnostmi. Upoštevanje literarno-teoretskih kategorij kot kriterijev različnosti pričevanj morda torej lahko prispeva k natančni zgodovinarski obdelavi ustnih virov. Članek se bo osredinil na pričevanje, ki ga opredeljuje travmatična izkušnja.⁴ Kodiranje travmatične izkušnje je sicer kulturno raznoliko; članek se bo omejil na izbrane primere⁵ pričevanj holokavsta oziroma šoa.⁶

SPOMIN, PRIČEVANJE, PRIPOVED; DVOJNA FUNKCIJA PRIČEVANJSKEGA BESEDILA

Pripovedovanja S. Felman definira kot "verbalna dejanja, v katerih *nekdo nekemu govori, da se je nekaj zgodilo*." (Smith, 1980; v: Felman, Laub, 1992, 93). To "nekaj se je zgodilo" je zgodovina, ta "nekdo nekemu govori, da se je nekaj zgodilo," je pripoved. Če je pripoved v temelju verbalno dejanje, ki se izvršuje kot zgodovinopisno poročilo, je zgodovina vzporedno, a v obratni smeri, pripoznanje dejstev preteklosti skozi njihovo narativizacijo (Felman, Laub, 1992, 95).

To "nekaj se je zgodilo" je zgodovina, a kot niz dogodkov tudi zgodba, pri čemer so v "procesu pripovedovanja [...] dogodki selekcionirani in urejeni v določen red (zgradbo)" (Baldick, 2004, 165). S tem tudi pričevanje referira na "oblikovanje" svojega pripovednega predstavljanja dogodkov: je tudi avtoreferencialno. Kljub temu ali ravno s tem pa se prav pričevanje iz travmatične izkušnje najbolj upira ontološkemu dvomu o zgodovinski resnici.

-
- 4 Ta koncept je razvila Yaleška šola, zlasti S. Felman, G. Hartman in C. Caruth, ki dokazuje, da je zgodovino moč zapopasti le v nedostopnosti njene dogodenosti (Caruth, 1996; prim. Luckhurst, 2006, 497–507).
 - 5 To so: zbirka ustnozgodovinskih pričevanj judovskih žensk s teritorija Balkana z izkušnjo II. svetovne vojne (J. Almulji: *Jevrejke govore*, 2005); pričevanje P. Levija *Potopljeni in rešeni*; dokumentarno-literarna reprezentacija pričevanj holokavsta na teritoriju današnje Poljske (iz knjig H. Krall: *Zdążyć przed Panem Bogiem, Tam już nie ma żadnej rzeki, Król kier znów na wylocie*, v prevodu izbrana pod naslovom *Navzočnost*); avtobiografski roman madžarsko-judovskega pisatelja G. Konráda (*Elutazás és hazatérés*, 2001; v srbskem prevodu: *Odlazak od kuće i povratak kući*); taboriščni roman I. Kertésza *Brezusodnost (Sorstalanság)*, 1975); pričevanjski roman P. Levija *Ali je to človek (Se questo è un uomo)*, 1947); pričevanjski roman B. Pahorja *Nekropola* (1967). Pomen medbese-dilnosti za reprezentacijo spomina prikazuje dokumentarni roman D. Drndić *Sonnenschein* (2007) na temo goriške judovske družine, zgodovino kot diskurzivno konstrukcijo realnosti pa sodobni zgodovinski romana M. Jergovića *Ruta Tannenbaum* (2006).
 - 6 Razlikovanje med pojmom in Agambenovo zavrnitev pojma holokavst kot sinonima šoa dosledno upošteva J. Žgank: šoa v hebrejščini pomeni uničenje, holokavst, izvorno grški pojem, pa v Stari za-vezi žgalno daritev (Žgank, 2008, 12). Agamben pomensko povezavo med genocidom Judov in žrtvovanjem kot odkupom za grešnost dojema kot izraz antisemitizma (Agamben, 2005).

Etično pobudo za transformacijo zgodovine daje ustna zgodovina v navezavi na *zgodovino od spodaj*. S (pogosto travmatičnimi) pričevanji posameznikov iz različnih družbenih in kulturnih skupnosti ustvarja disparatno podobo preteklosti, v kateri pomenljiv delež glasov pripade marginalnim utišanim (prim. Passerini, 2008). S tem ima pričevanje za posameznika in skupnost klinično in dokumentarno funkcijo pa tudi kulturno funkcijo: spregovoriti je "politično" dejanje, ki zasebno vpne v javno domeno (prim. Leydesdorff, 2004, 6). To funkcijo medbesedilno opravljata pričevanje in pričevanjska literatura.

Individualni in kolektivni spomin, ki delujeta v pričevanju, s svojo selektivnostjo lahko pomenita problem za pridobivanje *informacije o dogodku*.⁷ Ključni znak pa njuno razmerje postane v pridobivanju *informacije o subjektivnosti posameznika*, ki pripoveduje.⁸ (Pričevalec je pri tem lahko razporejen na celotno lokalno skupnost.) V tem primeru se upošteva tudi avtoreferencialnost besedila. To pa je specifična literarnosti. Pragmatični spoznavno-etični namen pričevanja njegovo komunikacijo usmerja k referenčni, zunajtekstni informaciji tudi v pričevanjski literaturi,⁹ niti v ustnem pričevanju pa ni pa ločljiv od "poetičnosti" oblike, v kateri sporoča. Besedilna organizacija pričevanjske pripovedi in figurativnost jezika (nasprotje znanstveno-diskurzivne težnje k monosemiji) *lahko* ob premestitvi iz zgodovinskega v literarni kontekst učinkuje predvsem avtoreferencialno¹⁰ in *neobveščnemu* bralcu dopušča možnost, da jo dojema kot fikcijo. Ali je s tem vsako pričevanje pričevanjska literatura? Ne. Slednjo J. Žgank, sledeč Felman in Laub, obravnava kot "samosvojo zvrst", katere pričevanja "so zastavljena izrazito literarno [...], naj gre oblikovno za romane, novele ali črtice" (Žgank, 2008, 10, 4). To utemeljuje z Iserjevo teorijo estetskega učinka (*Bralno dejanje*), ki literarnemu delu pripiše avtonomno realnost.

Pričevanjska *literatura* lahko kot mimetični diskurz zaobseže tista pripovedna literarna besedila, ki *reprezentirajo* pričevanje, tako da se nanašajo na specifično njegove pripovedne oblike in tematizirajo njegovo dvojno informativno funkcijo. To vključuje različne literarne žanre (dokumentarni roman, izpeljave heterobiografskosti, pričevanjski, taboriščni roman). S tem pa preiščeno medbesedilno pre-

7 To opiše v teoriji travme debata ob "napačnih" podatkih o dogodku, ki jih daje preživelka iz Auschwitzta: "Pričevanje je bilo netočno, so trdili zgodovinarji. Število dimnikov [ki naj bi eksplodirali] ni bilo ustrezno." "'Mar ne vidite,' je zagnano vzkliknil zgodovinar, 'da je očividkinjo poročilo o uporih v Auschwitzu brezupno zavajajoče [...]? Pojma ni imela, kaj se je dogajalo'" (Felman, Laub, 1992, 59, 61). A pričevanje lahko "primerjamo z drugimi dokazi ter tako resnične spomine ločimo od namišljenih ali privzetih" (Figes, 2009, 559).

8 Gl. op. 7. Informacija o dogodku je napačna, kar je važna informacija o pričevalnikem dojetju preteklosti.

9 "Odveč se zdi dodajati, da ni v njej [knjigi] nobenega dogodka, ki bi bil izmišljen" (Levi, 2004, 8).

10 Gre za težnjo "k besedilni avtoreferencialnosti, tj. k dejstvu, da je bralec pozornejši na strukturne homologije, na igro z rekurentnimi oblikami in dvoumnimi pomeni [...], tako da branje ni omejeno le na linearno iskanje referenčne informacije" (Juvan, 2003b, 83).

zentira razmerje med individualnim in kolektivnim spominom, med ustno zgodovino in literaturo, pri čemer se nanaša na pripovedne lege, specifično konverzijskega diskurza in dialoške naravnosti pričevanja.¹¹

DISKURZ, POGLED, SUBJEKT: POGOJI PRIČEVANJSKE MEDBESEDILNOSTI

Pogoje holokavsta analizira L. Kuper: "Javna funkcija je prežela druge hierarhije s svojim zanesljivim načrtovanjem in birokratsko temeljitostjo. Mašinerija uničevanja je [...] zahtevala vojaško natančnost, disciplino in brezčutnost. Vpliv industrije je bilo čutiti v velikem poudarjanju knjigovodstva [...] pa tudi v tovarniški učinkovitosti centrov za iztrebljanje. Stranka pa je celotnemu aparatu podelila 'idealizem', občutek 'poslanstva' in idejo o ustvarjanju zgodovine" (nav. po: Bauman, 2006, 40–41).

Te – vrednote modernosti pa so skupne žrtvam in storilcem. Pričevanja, pričevanjska in tudi avtobiografska literatura tudi bodoče žrtve predstavljajo kot subjekt, ki se legitimira v režimski diskurzivni konstrukciji realnosti,¹² saj še verjamejo v vrednote modernega progresizma,¹³ dela, občutka poslanstva, ki jih distribuira nacistični diskurz: "*Maja štirinštirideset se je na veliko govorilo, da bodo judovske družine iz tega kraja deportirane v delovna taborišča na ozemlju bivše Poljske. [...] / Pristojni so potrebovali naše razumevanje: gotovo, to je vendar naravno [...]. Uvodniki v časnikih madžarskih Judov so še vedno pozivali k brezpogojnemu spoštovanju novih predpisov. Če zdaj, v tem težkem obdobju, v času najtežjih preizkušenj [...] pokažemo, da smo dobri, lojalni Madžari, se lahko morda nadejamo določenih olajšav. / Lepa je, še več, nadvse ganljiva je ta vsesplošna složnost glede naše izolacije [...], ampak koliko [...] dela mora vložiti večina organov oblasti [...]. Posebno*

11 Z opisom pričevanjske komunikacijske situacije (pogosto s figurativnim jezikom), opisom pričevalca in potencialnih poslušalcev (njihove zunanosti, gestičnih in mimičnih reakcij), s citati govorov potencialnih poslušalcev, s premiki fokalizacij in izmenjavo vsaj dveh diskurzivnih perspektiv (izpraševalca in pričevalca) (prim. Tannen, 2007, 162–165).

12 V Foucaultovi razlagi diskurza izjava vzpostavlja svoj korelativni prostor ali "referencialno": to "ni konstituirano iz 'stvari', 'dejstev', 'realnosti' ali 'biti', temveč iz zakonov možnosti, pravil obstoja za objekte, ki so tu poimenovani, označeni ali opisani, za relacije, ki so potrjevane ali zanikane. Tisto referencialno izjave formira mesto, pogoj, polje nastopa, instanco diferenciacije individuov ali objektov, stanj stvari in relacij, ki jih vzpostavi sama izjava; definira možnosti pojavitve in razmejitve tistega, kar daje stavku njegov pomen, propoziciji pa njeno vrednost resnice" (Foucault, 2001, 99). "Izjave kot dogodki ne tvorijo struktur, vendar stopajo v določene regularnosti, [...] se navezujejo na določene moduse ponavljanja, se transformirajo [...], tvorijo omrežja, cele diskurzivne formacije" (Dolar, 2001, 244).

13 Prvo pismo Hilde Dajč, prostovoljne bolničarke, iz taborišča: "*Postopno se bo vse uredilo, o tem niti malo ne dvomim. [...] Jaz vem, trdno sem prepričana o tem, da je to samo prehodno [...], konec bo dober in vnaprej sem zadovoljna*" (Almuli, 2005, 134).

pohvalo si zaslužijo delavci na državnih železnicah [...]. Dnevniki provincialnih mestec so, drug za drugim, z veseljem olajšanjem obveščali bralstvo, da je zrak čist, da je kraj očiščen Judov" (Konrád, 2008, 42–43).

Konradov avtobiografski roman ni pričevanje, pač pa ironično "citira" diskurz, s katerim se v ponotranjenju modernih vrednot vzdržujeta madžarska in judovska medvojna skupnost, za reprezentacijo načina, kako se subjekt pozicionira v moderni progresizem in si tako podeljuje (zgodovinski) smisel. Citatni diskurz ironično istoveti obe skupnosti tako, da s skupno vrednoto progresizma argumentira nujnost njune razločitve. Medbesedilno¹⁴ nanašanje na propagandno-ideološki diskurz časnikov oblikuje izjave, v katerih se vzpostavljajo bodoča žrtev, storilec in očitivec.

Kertészev taboriščni roman pa reprezentira pričevanje holokavsta kot *ne-pričevanje*: "*- Ali ne bi hotel, sinko, poročati o svojih doživetjih?'* - [...] *pa sem mu rekel, da o čem presneto zanimivem ne bi znal kaj dosti povedati. Potem se je malce nasmehnil in rekel: - Ne meni, svetu. - To me je še bolj presenetilo, pa sem ga vprašal: - O čem vendar? - O peklu taborišč - je odgovoril, nakar sem mu jaz povedal, da pa o tem ne morem nič povedati, kajti pekla ne poznam in si ga niti predstavljati ne bi znal" (Kertész, 2003, 209).*

Pri tem sistematično zavrne vse značilnosti pričevanjske pripovedi: poročana dialoška forma rabi za to, da pripovedovalec v njej zavrne pričevanje; empatičnost, repetitivnost in figurativnost diskurza se torej ne vzpostavi, aktivacija metajezikovne funkcije ni potrebna. Vse žrtvine izkušnje so osmiseljive v taboriščnem diskurzu,¹⁵ v katerem se samoumevno, groteskno legitimira subjekt: holokavst ima pričo, ki pa *ni* pričevalec. V tej *ne-pričevanjski* reprezentaciji razmerja vednost-oblast-subjekt subjekt potrjuje diskurz, ki predpostavlja njegovo lastno uničenje in je s tem morda naj-srhljivejša reprezentacija pričevanja.

V teorijah pogleda je pogled podobno kot diskurz razumljen kot mehanizem načinov, kako dojeti pojav skozi njegovo umestitev v socialnozgodovinska in ideološka razmerja. Režimski "panoptikon" (prim. Foucault, 2004) legitimira očitvidca kot subjekt, dokler ta ne vrača pogleda; ponotranji režimsko *prepoved* videti, kar gleda, in *prepoved* to videno integrirati v diskurz. V pogledu očitvidca, ki je razcepjen med gledano in (ne-)videno, se žrtve prezentirajo v figurativnih imenovanjih: kot

14 Medbesedilno nanašanje na pogovorne diskurze, ki krožijo po medvojnem Zagrebu, nenaznačeno "citiranje" ustnega izročila judovske skupnosti, krščanskih stereotipov in frazeologemov o Judih ter ustaškega besedišča je tudi pripovedna strategija Jergovičevega romana *Ruta Tannenbaum* (2006) o usodi judovske deklice in antisemitizmu v NDH. Postmoderni zgodovinski roman legitimira svojo etično odgovornost s citatnostjo diskurzov, ki konstruirajo resničnost kake zgodovinske skupnosti. Ta "dokumentarnost" besedilu vzpostavlja literarnost: kot pripovedna strategija manifestira "mimetičnost" literarnega diskurza, ki po definiciji nastaja s "posnemanjem" štirih nemimetičnih diskurzov, tako da jih predstavlja, konfrontira in s tem (etično) problematizira (prim. Johansen, 2002).

15 Posebej "pobarbarjena različica jezika", ki ga je Klemperer imenoval "Lingua Tertii Imperii" (Levi, 2003, 78).

"ljudje iz zraka" (Levi, 2003) ali "duhovi" (Krall, 2010). V diskurzivni konstrukciji režimske realnosti to, kar je dejansko gledano, "ne obstaja" kot videno, ker ni umeščeno v diskurz. V pogledu storilca je žrtev ugledana, da se izvrši njen izbris, vrzel, ki se s percepcijo žrtve pojavi na robu diskurza, pa se odstrani: "*Ko je nehal pisati, je dvignil oči in me pogledal. [...] / Možgani, ki so ukazovali tistim modrim očem [...], so govorili: 'To nekaj pred mano pripada zvrsti, ki jo je seveda treba likvidirati. V konkretnem primeru se kaže prej prepričati, če ne vsebuje kaj uporabnega'*" (Levi, 2004, 93).

Taboriščni *muselman*, predsmrtno izčrpani človek, pa morda še fizično gleda, a nič več ne vidi. Položaj subjekta zgodovine mu vrača preživeli pričevalec: pričevanja holokavsta mrtve, katerih obstoj se je poskušal zanikati, integrirajo v diskurz in jih s tem postavijo v "navzočnost". To simbolno prikaže H. Krall v zgodbi z enakim naslovom: v holokavstu izginuli varšavski Judje so nevidni in neslišni, a se vračajo oziroma posredujejo z znaki, ki jih naredijo predstavljive in slišne v prostoru. Njihova navzočnost je v spominu, ki jih priključuje v spomin s poimenovanjem in umestitvijo v prostor medčloveških razmerij.¹⁶

INDIVIDUALNI IN KOLEKTIVNI SPOMIN KOT NARATIVNI AKT: PRIPOVEDNE LEGE

Izmenjava "pogleda" je pogoj za dialoško naravnano pričevanje, ki v principu zavrača diskurzivno prilastitev drugega. O totalitarno-režimski izpeljavi "politike" pogleda in diskurzivne prilastitve drugega¹⁷ eksplicitno govorijo (taboriščna) pričevanja. Potencialnemu pričevalcu je odvzeto osebno ime, ki ga nadomesti številka.

"*Häftling*: naučil sem se, da sem *Häftling*. Moje ime je 174517" (Levi, 2004, 22).

Preseganje diskurzivne prilastitve je preobrazba taboriščnika v dialoško delujočo pričo. "Priča je po Dulongu moralna oseba, ki je dovzetna za sodbe, kajti njeno doje-manje dogodka se ne more izogniti sodbi nje same [Dulong, 1988, 81–86]. Pred nami ni oseba, ki je sama s svojimi spomini, temveč pričevalec, ki se spominja pred drugimi, oseba, ki se angažira za resnico tega, kar pripoveduje, in je pripravljena sprejeti

16 "*To ni bila sovražna navzočnost. Nekdo je potrkal na vrata. [...] Mačka ga je ovohavala, predla, nastavljala glavo, da bi jo pogladil. Mislila sta, da mačka vidi otroka, toda skočila je na mizo, dvigala glavo kvišku in si ga ogledovala. Nekdo visok je stal poleg nje. [...] Včasih jih je pridrla na obisk cela množica. [...] Imela sta občutek, da ju obdaja brezglasni, nemi trušč. [...] Ženi je prvi prišlo na misel, da so duhovi židovski. V vsem okolišu so včasih živeli Židje, med vojno pa je bil tukaj geto"* (Krall, 2010, 194–195).

17 To gesto ponavljajo sotaboriščniki, ki so z večjo vednostjo umeščeni na višje mesto v taboriščni hierarhiji: "*skupaj sta govorila in se smejala, kot da me sploh ne bi bilo: potem me je eden od njiju prijel za roko, pogledal številko, nakar sta se zakrohotala še glasneje. Vsi vedo, da so številke sto štiriinšedemdeset tisoč italijanski Židje [...]. Bolničar pokaže tovarišu moja rebra, kot da sem truplo v secirnici"* (Levi, 2004, 41).

socialne posledice svojega pripovedovanja" (Verginella, 2003, 181). Pričevalec je prvoosebni pripovedovalec: določen je s tem, da je tisti, ki govori, in hkrati tisti, ki vidi. Ko prvoosebno-pripovedno udejanja spomin, "vrača" pogled storilcem, očitvidcem pa tudi nevednim sodobnikom in na novo koncipira svojo subjektivnost: po L. Passerini je "subjektivnost vselej proces, niz sprememb in ne mirujoče stanje; je razvoj [...] in je naracija". Postajati subjekt je neločljivo od "nagnjenja k intersubjektivnosti" (Passerini, 2008, 262). Intersubjektivnost vzpostavlja subjektivnost, slišnost temu, ki je (bil) dojet kot manjšinski drugi in čigar glas torej v zgodovinsopisni podobi preteklosti ni bil slišan.¹⁸

V tradicionalnem (veliko-zgodbenem) zgodovinsopisju je pripovedni model za nosilca znanstvenega diskurza avktorialni pripovedovalec (prim. Juvan, 2003a), ki selektivno sestavlja sledove preteklosti v osmišljeno celoto. Subjektivno pričevanje pa ne more proizvesti celostnega smisla preteklosti. V pričevanski komunikaciji je avktorialni pripovedni model torej vnaprej problematiziran, izjemoma pa lahko nastane situacija, v kateri pričevalec osmišlja svojo izkušnjo tako, da individualni spomin oblikuje z znanstveno objektivirano podobo javne preteklosti: "Kako ste se rešili vi? / *Enajstege marca leta 1943 so bolgarski okupatorji zbrali preko 7.000 makedonskih Judov in jih zaprli v še nepripravljeno taborišče [...]. Bolgarija ni sprejela zahteve nemških nacistov, da naj jim izroči okoli 50.000 Judov iz same Bolgarije. [...]. Vendar je bolgarska vlada Nemcem za deportacije v taborišča smrti prepustila okrog 15.000 Judov iz priključenih krajev v jugoslovanskem delu Makedonije, delu grške Trakije in delu Srbije z mestom Pirot. / Med bitoljskimi Judi je v marcu zavladovalo veliko vznemirjenje. Vendar so v glavnem pričakovali nasilno mobilizacijo moških in odvedbo na prisilno delo v Bolgarijo. Niso slutili, kaj jih čaka. [...]. Časopisi niso nič pisali o tem. Nismo prejeli nobenih pism. [...]. Prve dni marca smo spali oblečeni, vztrepotali ob vsakem zvoku*" (Almulji, 2005, 12).

Spraševalec usmeri vprašanje izrecno na individualno izkušnjo pričevalke. Ta pa pripoveduje z dokumentarnim navajanjem številčnih in krajevnih podatkov, kar je značilnost zgodovinarskega diskurza. Distancirano pripovedno držo zrahlja, ko omeeni čustveno stanje v svoji skupnosti, a jo še vedno gleda tretjeosebno od zunaj. Šele na koncu vednost formalno zoži na prvoosebni govor iz izkušnje svoje vpletenosti v dogajanje. Pogled od zunaj, s katerim si pričevalka pripisuje objektivno vednost o drugih, je signal avktorialne pripovedne drža.¹⁹ To je znak načina, kako pričevalka

18 Ko je uporaba preteklosti v obliki junaških zgodb o odporu opravila svoje, je lahko v sedemdesetih in osemdesetih nastopila druga generacija spomina (preživelci holokavsta so zdaj lahko bili slišani). "Nič več ni ena skupina ali posredovalec spomina – heroji in heroine odpora – senčila druge skupine." Novi glasovi so oblikovali "nov singularni kolektiv, imenovan priča" (Winter, 2006, 62–63).

19 Avktorialni pripovedovalec ni nujno "vseveden", vendar mu "to, da svoje lege glede na pripovedovano poljubno izbira in da lahko obseg svoje vednosti povečuje ali zmanjšuje, [...] omogoča pregled nad dogodki, razlago ter komentarje pa tudi vpogled v notranjost upovedenih oseb, sledenje njihovim mislim, čutenju, čustvovanju in podobno" (Štuhec, 2000, 30).

osmišlja sebe v razmerjih do svojih skupnosti (po vojni raziskuje gradiva o Judih v Makedoniji).²⁰ V celoti pa njeno pričevanje obvlada prvoosebna pripovedna drža, zato je začetek pričevanja mogoče označiti kot namišljeno avktorialnost.

Prvoosebni pripovedovalec pa ni zgolj gramatikalna forma pripovedi, marveč lahko na isti tipološki ravni kot avktorialca opredeljuje obseg vednosti. Od avktorialca se razlikuje po tem, da je "po svojem obsegu vedenja približan realnemu pripovedovalcu. Njegovo pripovedovanje temelji na 'osebnih izkušnjah'" (Štuhec, 2000, 30), ki pa vključujejo prepričanja o poznavanju tudi tujih misli, čustev – prepričanja, ki jih oblikuje spomin kot odnos med sedanostjo in preteklostjo, med molkom in besedo, med posameznikom in kolektivnostjo, torej kot naracija, ki jo strukturirajo individualne in kolektivne pozabe (Passerini, 2008, 224–225).

Nekaj izstopajočih primerov pričevanja bo obravnavano z vidika razmerja med tistim, ki vidi, in tistim, ki govori v pripovedi. V pričevanju bi morala biti oba načeloma istovetna. Strogo formalno sicer tudi sta, ko pa ti naratološki kategoriji zaobseže vidik medbesedilnosti, pa prvoosebna pripoved na različne načine signalizira razcep. S tem načini, po katerih se urazmerjata individualni in kolektivni spomin v pričevanju, prezentirajo različne možnosti medbesedilnosti, ki so zgodovinarju povedne za vpogled v samoosmišljanja pričevalcev v razmerju do skupnosti in s tem za vpogled v raznorodno podobo "skupne" preteklosti.

(1) pričevalec medbesedilno "prevaja" (navezuje) individualnost svoje izkušnje na motive in topiko (v smislu kompozicijske strukture), ki ji diskurzi njegove skupnosti pripišejo etično visoko ovrednoteno resničnost. Individualni spomin se poistoveti z drugim individualnim spominom,²¹ ki je v kolektivnem spominu dobil vrednost eksemplaričnega modela. Nekoherentnost pričevanja lahko prepozna zgodovinar s primerjanjem. Pričevalčevo subjektivno osmišljanje lastne izkušnje tako potrjuje svojo *resničnost* prav s porazgubitvijo individualnega spomina v kolektivnem. Ta močna medbesedilna navezava, ki razcepi prvoosebnega pripovedovalca (vidi sebe iz svoje izkušnje in to govori z nezavednim privzemom drugega glasu kot kolektiviziranega glasu) rabi premagovanju travme:

"Mnogi preživeli iz gulaga trdijo, da so bili priča prizorom, ki jih opisujejo knjige Ginzburgove, Solženicina ali Šalamova, da prepoznajo paznike ali zasliševalce iz NKVD, ki jih omenjajo ta dela [...], čeprav dokumenti jasno kažejo, da se to ni moglo zgoditi. / Vrsta razlogov je, zakaj so preživeli iz gulaga tako samoumevno posvojili objavljene spomine [...] Ob manku strukturnega okvirja [...] / so poskušali svoje zmedene in nepovezane vsebinske drobce nadomestiti z urejenimi in koherentnimi spomini teh pisateljev. [...] / Objavljeni zapisi nekdanih jetnikov gulaga niso oblikovali samo spomina na dogodke in ljudi, temveč tudi razumevanje osebnih doži-

20 Povedno je tudi, da pričevanje vključuje spisek judovskih pregovorov v ladinu. Navzočnost materialov, ki so se oblikovali za skupno uporabo, je torej zelo velika (prim. Portelli, 2006, 35).

21 V časih kot povrnjeni spomin (prim. Roseman, 2006).

vetij. [...] Navadno gre za zgodbe o potovanju skozi 'pekel' gulaga in vrnitvi v 'normalno življenje' – o očiščenju v vicah in 'odrešenju'" (Figes, 2009, 559–560).

Ta pripovedna lega figurativno besedišče in kompozicijo pogosto prevzema iz fikcijskih pripovedi F. M. Dostojevskega, Dantejevega *Pekla* in Biblije (prim. tudi Leydesdorff, 2004, 15). Ta primer v precejšnji meri reprezentira "nakopičeno subjektivnost", torej "polje identitet in imaginarnega kot oblik subjektivnosti, ki je skupna različnim časom in prostorom." V tej kulturni dejavnosti "se element ustvarjalnosti neizbežno prepleta z repetitivnostjo, pri čemer v posameznih primerih vselej ena od obeh prevlada, lahko pa se tudi prelijeta druga v drugo" (Passerini, 2008, 217). Ta pripovedna lega ne ustvarja "lažnega spomina",²² pač pa zgodovinarju signalizira razlike med subjektivnim in objektivnim.

(2) Radikalnejša prepustitev glasu kolektivnemu spominu je "citatni" privzem propagandno-ideološkega diskurza in pomeni podreditev glasu režimu. Vojni veterani iz Kurska so privzeli "govorico propadle sovjetske države in govorili o časti in ponosu, o pravičnem maščevanju, domovini" (C. Merridale, nav. po: Figes, 2009, 560). Tudi ta pripovedna lega razceplja pričevalca na različnost tega, ki (se) vidi v izkustveni situaciji, in Drugega, ki distribuira govor. Ta pripovedna lega je povedna npr. za spremljanje procesa ponovnih opomenitev zgodovine vzhodnoevropskih držav po perestrojki, saj se po propadu sovjetske nadvlade v tej legi formirajo pričevanjske pripovedi, ki travmatično izkušnjo preteklega režima samoosmišljajo v novem diskurzu, ki vzdržuje dominantno vrednoto nacionalnosti, travma in heroični odpor pa vzpostavljata novo mitologijo. (Sprememba dominantnega kulturnega koda radikalno preoblikuje posamezno življenjsko zgodbo).²³ Ta pripovedna lega je gotovo povedna za povojne "uporabe zgodovine" (Winter, 2006).

(3) Prvoosebno pripoved izvaja pričevalec, ki je (travmatični) dogodek preživel premlad, da bi se mu individualna izkušnja zapisala v (uzavešeni) spomin. S tem ni prava priča, a po vertikalni liniji kolektivnega spomina, ki se zoži na komemorativni spomin, postane pričevalec, saj je pretekli dogodek tako travmatičen za njegovo skupnost, da ključno opredeljuje življenje te skupnosti in njega v sedanjosti.²⁴ "*Govorim vam resnico, prav kakor so mi jo povedali*" (Cappelletto, 2005b, 109). Subjektivna resničnost, ki jo verificira dejstvo, da objektivno ne more biti verificirana, nastaja iz pripovedne lege, v kateri sta tako glas kot pogled proizvod prednika kot

22 "Pomen ustnih virov je prav v odklonu od splošno sprejetih dejstev, ki se kažejo v imaginaciji, simbolizmu in željah, tako da ne moremo govoriti o napačnih virih" (Rožac Darovec, 2006, 455).

23 L. Niethammer je analiziral pomen spremenjenih kontekstov v življenju Vzhodnih Nemcev, ki so torej adaptirali svoje življenjske zgodbe v zaporedne kontekste nacizma, komunizma in demokracije (prim. Leydesdorff, 2004, 16).

24 Primer predstavlja etnološka terenska raziskava o načinu, kako si skupnosti treh toskanskih vasi reprezentirajo nacistični poboj večine njihovih sovaščanov leta 1944. Dogodek se kot ključen za te tri skupnosti nenehno obnavlja z ritualnim interaktivnim pripovedovanjem zgodbe o travmatičnem "utemeljitenem" dogodku teh skupnosti (Cappelletto, 2005a, 5).

posrednika med individualnim in kolektivnim spominom. Razcep med pričo in pričevalcem se tu paradoksalno izrazi tako, da pripoved ne odpira ambivalenc in diskontinuitet, s tem pa je pomenljiv znak v raziskavi lokalne skupnosti.

(4) Razcep prvoosebnega pripovedovalca na pričo in "lažno pričo" (Felman, Laub, 1992, 264–265). Kot priča je očividec, ki govori iz svoje izkušnje. Kot "lažna priča" z vložno zgodbo predstavlja pogled drugega, v katerem drugi vidi sebe, ter glas drugega, s katerim se osmišlja drugi. Ta drugi, žrtev, ne more izraziti svojega nesoglasja, ker je le diskurzivno navzoča. Ta razcep signalizira pričevalčevo na predodkih utemeljeno napačno predstavljajanje drugega, ki mu lažna priča v aktu diskurzivne prilastitve in kot navidezni "insajder" pripiše določeno samoopredelitev.²⁵

Manj predelano travmatično izkušnjo v pričevanju izražajo znaki personalne pripovedi, ki predstavlja fluidno, negotovo subjektivnost. Vrzeli, ki jih odpirajo potlačene vsebine, jezikovno artikulirajo asociativni preskoki, alogična diskontinuiteta,²⁶ ki se zgošča v obsesivno vračanje k istim motivom, npr. v ponavljanje besed ali fraz ali pa v elipse, ki jih v živem govoru signalizirajo trenutki molka, kar subvertira koherenco pripovedi kot pripovedovalčeve subjektivne resničnosti. Povedne so tudi oscilacije med pripovednim in pripovedovanim časom (Portelli, 2006, 35). To disociacijo jaza, ki mu travmatična izkušnja holokavsta razceplja spomin, najprej tematizira Pahorjev pričevanjski roman *Nekropola*: "[Z]di se mi, da me turisti [...] opazujejo, kakor da se je naenkrat poveznil na moje rame zebrasti jopič in da moje lesene cokle tarejo kamenčke na poti. Saj, nenadzorovan utrinek, ki v človeku pomeša preteklost s sedanjostjo; vendar je tudi res, da se v nekaterih trenutkih v človeku spočenja neviden, a močen fluid, ki ga drugi občutijo kot bližino njim nevsakdanjega [...] Zato je na meni morebiti zares nekaj mene iz davnih dni; in pri tej misli skušam hoditi zbrano sam zase, čeprav me moti, da so moje sandale tako lahke in je zato moj korak dosti bolj prožen, kakor bi bil, ko bi bilo moje obušalo spet platneno in bi še imelo podplate iz debelega lesa" (Pahor, 2009, 10–11).

V sicer prvoosebni pripovedi negotovo občutenje, ki vzbudi figurativno artikulacijo in nakazuje travmatično izkušnjo, neposredno prezentira le prehod v simboliko

25 Primer je vzeta iz razprave S. Felman. V Lanzmannovem filmu nastopi Kantorowski, ki v prizoru soočenja s preživelcem zastopa poljsko skupnost molčečih očitvecev taborišča. Ko skupnost izrazi stereotipno antisemitsko mnenje o vzrokih za holokavst ("Ker so bili najbogatejši!"), stopi pred kamero in pripoveduje, "kar mu je povedal prijatelj. Zgodilo se je [...] pri Varšavi." Ta zgodba govori o rabiju, ki je svoji skupnosti obrazložil, čemu naj bi bili preganjani: odgovorni so za Kristusovo smrt. Vprašanje preverja, kaj misli Kantorowski: "On misli, da se Judje pokorijo za Jezusovo smrt? / On ne misli tako, in tudi ne, da bi Kristus terjal maščevanje. Rabi je to rekel. Bila je Božja volja, to je vse" (Felman, Laub, 1992, 263–264).

26 "Neke noči sem naštela korake šestinpetdesetih ljudi, tapkali so od zapora do krematorija – čez dvorišče. Naslednjo noč sem jih naštela triinsedemdeset. Potem sem nehala šteti, nehala sem beležiti. Z mano v celici je bila moja štirinajstletna hčerka. Ubijali so otroke, slišala sem, kako otroci kličejo mama!, mama! Sicer sem iz Trsta. Ime mi je Majda Rupena" (označila V. M.) (Drndić, 2009, 240–241). Kurziva se nanaša na manko kavzalne zveze med stavkoma, ki izgovarjata situacijo groze.

("čeprav me moti, da so moje sandale..."). Disociacija jaza²⁷ pa postopno pokaže znake personalno-pripovedne *nedistance* v "citiranem" pričevanju storilca iz Treblinka: preganjavična spominska podoba se izrazi metaforično, besedo z grozljivo semantiko nadomesti premolk, travmatični spomin neobvladljivo spoji preteklost in sedanost v diskontinuirani razcep: *"In na koncu ste pozabili, da imate opraviti z ljudmi? / Ko sem enkrat, veliko let pozneje, potoval po Braziliji, se je vlak ustavil pri neki klavnici. [...] [V]sa čreda me je opazovala skozi to leseno ograjo. Takrat sem pomislil, to je kot na Poljskem, tako so me na Poljskem gledali tisti ljudje, z zapanjem, neposredno pred odhodom v ... [...] Te velike kravje oči, ki me gledajo, te živali, ki nimajo pojma, da bodo kmalu zaklane"* (Drndić, 2009, 251–252).

Literarna reprezentacija je dosledno "citatna". To vključuje živi govor: prvine konverzacijskega diskurza: empatičnost, repetitivnost in figurativni jezik (Tannen, 2007, 9).

UNA ALMA SOLA NI KANTA NI YORA.²⁸ IZPOSTAVITEV METAJEZIKOVNE FUNKCIJE

Izkušnja dotlej nepredstavljuje resničnosti razčlovečenja ni sporočilno deljiva z večinsko skupnostjo, ki te izkušnje nima ali jo kolektivni spomin potlačuje. Komunikacija nima zadostnega skupnega koda za uspešen prenos sporočila. "Duša" se znajde v popolni samoti in umolkne. Travmatična disociacija jaza se stopnjuje. Pričevanja holokavsta in pričevanjska literatura so v medbesedilnem razmerju tudi s tem, da pogosto izpostavijo metajezikovno funkcijo: v svojem pismu H. Dajč iz taborišča Sajmište lahko pojav imenuje le metaforično: "Tu je tako – *ne vem, kako naj ga označim*, z eno besedo en velik hlev za 5 000 in več ljudi" (označila V. M.) (Almuli, 2005, 130).

Metajezikovno funkcijo tematizira (s formo intervjuja) tudi literarna reprezentacija pričevanja (ko demitizira javno preteklost varšavskega upora): "Nazadnje so razglasili, da bodo dali kruh. Vsem, ki se bodo priglasili za delo, po tri kilograme kruha in marmelado. / Poslušaj, otrok moj. *Ti sploh veš, kaj je takrat v getu pomenil kruh? Ker če ne veš, ne boš nikoli razumela*, kako je lahko prostovoljno prišlo na tisoče ljudi in se s kruhom odpeljalo v Treblinko. Saj tega do zdaj ni razumel še nihče" (označila V. M.) (Krall, 2010, 12).

Skupni kod za figurativno obkrožanje travme pa se vendarle proizvaja, pogosto z metaforiko živalske paradigme. Izreče jo travmatični storilec Franz, ki ga "citira" roman *Sonnenschein* ("živali" v klavnici), pismo žrtve H. Dajč ("hlev") ali Pahorjevi

27 "Preživelci, ki ne povedo svoje zgodbe, postanejo žrtve deformiranega spomina [...]. Dogodki se v svoji molčeči retenciji čedalje bolj izkrivljajo in vztrajno zavladujejo in kontaminirajo preživelčevo vsakdanjost" (Felman, Laub, 1992, 78).

28 Zasilni prevod: Niti poje niti joče ne duša, ki je sama (Almuli, 2005, 11).

komarji, žabe, ptiči itn. (Pahor, 2009, 60–61). Kulturna skupnost prič s tem upraviči etnološko korekcijo razumevanja pripovedi: po E. Tonkin je pripovedna reformulacija pretekle izkušnje forma simbolne reprezentacije. Gre za proces, v katerem internaliziramo zunanji svet. Cappelletto dopolnjuje, da ima pripovedovanje tudi obratno funkcijo: notranje podobe se socializirajo v zunanjem svetu (Cappelletto, 2005b, 102). Tako ustvarjajo skupni kod za artikulacijo neizrekljivega.

LITERARNA REPREZENTACIJA TRAVMATIČNEGA SPOMINA IN USTNE ZGODOVINE: *SONNENSCHEN*

Dokumentarni roman D. Drndić *Sonnenschein* diskontinuira zgodovinsko pripoved s tako ekstremnim predočanjem medbesedilnih razmerij med ustno zgodovino in literaturo, da meja med njima izginja. Vstop in iztek besedila sicer obladuje literarni diskurz (personalna pripoved o Hayi Tedeschi in personalna pripoved o njenem sinu). Literarni diskurz rabi za tematizacijo travmatičnega spomina in zgodovine ter za reprezentacijo procesa spominjanja kot toka zavesti.

"Mrtvi glasovi njenih prednikov pa podrtavajo, tarnajo, vznikajo iz kotov sobe, iz tal, iz stropa, se prebijajo skozi žaluzije in godejo historijo, njej neulovljivo. [...] Görz, Gorizia, to so spomini. Ni prepričana, da ve, čigavi spomini so to, njeni ali družinski" (Drndić, 2009, 10–11, 13).

"Ko bom pisal o vlogi svoje matere v zgodovini vsesplošne brezčastnosti, ne bom vedel, kdo se je sprehajal po Rižarni San Sabba [...], moja mati ali jaz, [...] kdo je preučil podrobnosti iz življenja SS-Untersturmführerja Kurta Franza, Haya Tedeschi ali jaz, Hans Traube-Antonio Tedeschi, kdo je obiskal Treblinko. Skupaj se bova preoblačila v tuje preteklosti, v veri, da so te preteklosti tudi najine preteklosti" (Drndić, 2009, 407).

Prostorsko središče romana pa obvladuje dokumentarni diskurz. V simetričnem središču je poglavje (str. 133–232) z naslovom *Za vsakim imenom se skriva zgodba* (Imena približno 9000 Judov, deportiranih iz Italije ali ubitih v Italiji in državah, ki jih je okupirala, v letih 1943–1945), ki obsega izključno imenski spisek teh oseb. Roman z nekomentiranim citatom tega dokumenta simbolno prezentira dogodek izbrisa kot odsotnost dogodka in odsotnost pripovedi o njem: predstavlja travmatično potlačitev v kolektivnem spominu. To središče obdaja zgodovina Haya Tedeschi.

"Njena zgodba je majhna zgodba, ena od nešteti zgodb o srečanjih, o ohranjenih sledih človeškega dotika, *to ve, kakor ve, da bo, dokler ne bodo vse zgodbe sveta zložene v veličasten kozmični patchwork*, ki bo ovil Zemljo, da bo Zemlja lahko zaspala, zgodovina, ta utvara sedanosti, še naprej parala, rezala, kosala, kradla krpice veselja in jih všivala v lasten mrtvaški prt. *Ve, da bo brez njene zgodbe delo ostalo nedokončano, kakor ve, da to delo pravzaprav nima konca*" (označila V. M.) (Drndić, 2009, 8).

Zgodovina "Haye Tedeschi", ki je hkrati zgodovina njenih skupnosti, se razpršuje v "neskončno" pomnoževanje malih zgodb (storilcev, žrtev, očitvidcev; zapornic, paznikov, bivših otrok iz projekta Lebensborn itn.), večinoma v formi pričevanj, vključno s sodnimi pričevanji. Travmatično potlačitev nacističnih zločinov reaktivira tržaški proces (1976) zoper osumljene za zločine v Rižarni pri Sv. Soboti (1943). Spominsko posedanje preteklosti reprezentira finesa v sicer dokumentarnem diskurzu: storilec holokavsta, ki sodno pričuje v pripovednem "tu in zdaj", je – mrtev: "Ime in priimek? / Otto Richard Horn. / Stalno bivališče? / Berlin. / Datum rojstva? / 14. december 1903. / *Koliko ste stari? / Umrli sem. / Kaj je bila Treblinka? / Taborišče. Taborišče smrti. Ljudi so ubijali s plinom*" (označila V. M.) (Drndić, 2009, 263).

Z vsem tem je romaneskna pripoved sama na sebi spomin kot pripovedno dejanje: z diskontinuiteto pripovedi, vrzeli v montažni sopostavitvi pričevanj simbolizira travmatični spomin. Možnost govoriti in biti slišan je porazdeljena med žive in mrtve, žrtve, storilce in očitvidce, ne glede na krivdo, odgovornost in nemoč: vsi soustvarjajo zgodovino. *Sonnenschein* reprezentira metodo ustne zgodovine: v množicah medbesedilnih razmerij predstavlja pripovedno interakcijo kolektivnega in individualnega spomina. Kako kredibilno pa je lahko reprezentiranje glasu v dokumentarni pričevanjski literaturi?

REPREZENTACIJA GLASU: HETEROPRIČEVANJE?

Privzem prvoosebne glasu drugega je značilnost "heterobiografije": piše jo nekdo, ki se pretvarja, da je nekdo drug. To je kršitev "avtobiografske pogodbe", po kateri avtorjev podpis bralcu jamči, da govori resnico. Vendar fikcijskost tu omeji odgovorno upoštevanje dokumentov o njem. Etika odgovornosti temelji v tem, da "avtobiografirani" lik *ni imel možnosti*, da bi se vzpostavil kot subjekt, torej da bi bil slišen. Morda je "izobčenec, čigar glasu zakon ne dovoli, da bi ga bilo slišati" (Bodrini, 2009, 88). To velja tudi za glasove, ki jih je pravno in fizično utišal holokavst, kar izpostavlja P. Levi. H. Krall v nekaj literarnih besedilih glasove mrtvih posreduje preko slišanih pričevanj o njih, dokumentarno označenih s krajem pričevanja ("*Varšava*" itn.). To verificira pričevanje, hkrati pa signalizira, da so besede mrtvih posredovane: po preživelem pričevalcu in po literarnem heteropričevalcu.

Po Felman in Laub pričevanje ni prenosljivo na drugo osebo. Pripoved tu ni ločljiva od svojega realnega pripovedovalca. Literatura, ki reprezentira pričevanje, torej teoretično zanika to specifično pričevanje. Vendar je tudi sâmo pričevanje dogodek, v katerem se urazmerjata individualni in kolektivni spomin, ki sta kot narativni akt torej v dinamičnih medbesedilnih razmerjih kot prezentacijah medsubjektivnih razmerij. Tako se dojema v ustni zgodovini, ki s tem torej ne skuša pretvarjati individualnih pričevanj v "enoglasno tezo" o preteklosti. Ko v interpretaciji

teži k monosemični uporabi jezika, jo razpira z množtvom citatov različnih pričevanj kot soočanj z vsakokratnim (govorečim) drugim.²⁹ Z monosemično uporabo jezika in pragmatičnim namenom (saj se usmerja na zunajbesedilno referenco) se od literature vsekakor razlikuje, a se ji med zgodovinopisnimi možnostmi najbolj približa.³⁰ "Kajti literatura je edini diskurz, ki zaradi svoje načelne odprtosti in kompleksnosti tega [do drugega čim neposrednejšega] odnosa ne pretvarja v enoglasno tezo" (Virk, 2007, 131). To je posebej očitno v pričevanjski literaturi, ki se medbesedilno nanaša na pričevanje. Po tej kulturni funkciji in diskurzu, v katerem to funkcijo izvršuje, je literatura funkciji pričevanja v ustni zgodovini zelo blizu: v intersubjektivni naravnosti pričevanja "prav osvoboditev iz spon lastne kulture daje možnost, da se identificiramo z drugim in razumemo druge realnosti, za katere je bolj tradicionalno zgodovinopisje manj dovzetno" (Rožac Darovec, 2006, 449). Dodatna funkcija, ki medbesedilno zbližuje ustno zgodovino in literaturo, je reprezentacija spomina kot reprezentacije preteklosti: spomin se lahko spominja vseh sprememb razen spremembe samega sebe (prim. Lambek, 2005, xii).

ON INTERTEXTUAL RELATIONS BETWEEN ORAL HISTORY AND LITERATURE IN TESTIMONY

Vanesa MATAJC

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, 1001 Ljubljana, Slovenia

e-mail: vanesa.matajc@guest.arnes.si

SUMMARY

The phenomenon of testimony emerged in relation to the problem of Shoah, or Holocaust. It thus relates to Bauman's critical assessment of modernity, the theory of trauma (Felman, Laub), Foucault's Panopticism and the theory of discourse, as well as to the concept of intersubjectivity (Passerini). In these aspects, testimony as discourse which presents traumatic experience can be considered as an ethical

29 Primer je npr. odlomek ustnozgodovinske razprave o primorskih ženskah v času II. svetovne vojne: "Mlajše so se posluževale tudi koketiranja, da so prikrijele svojo ilegalno dejavnost. K.S. se spominja tovarišice Špele, [...] aktivistke, ki si je celo pobarvala lase, da je ne bi prepoznali. Špela je 'neumorno delala ter je celo menjala barvo las tisti čas, tako da [...] jo nisem moral takoj spoznati, ker se je dala napraviti blondinko ter je zgedala kot kaka lesica. Jast mislim, da mi Špela ne bo zamirila [...]. Al potrebno je bilo menjat kožo. Eni so postajali lesice, drugi pa volkovi'" (Verginella, 1995, 40).

30 "Koncept poetske drugosti lahko [...] razumemo tako, da literatura konstituira avtonomno sfero smisla onkraj empiričnega sveta. Bralec in bralka literature tako pridobita izkustvo drugosti, s tem, ko se podajata v svet, ki je drugačen od njunega običajnega življenja, [...] a vendarle na poseben način 'realen'" (Hofmann, nav. po: Virk, 2007, 131).

*narrative action. Testimony thus shapes the memory, i.e. the central concept of oral history as a narrative act and a symbolic mediator between the past and the present. Therefore, testimony presents the most evident intertextual relations between oral history and literature. Dialogical intersubjectivity as the foundation of oral history shape the testimony of both oral history and literature with the features of conversational discourse: repetition, detail, and figurative language promoting empathy (Tannen). It also lays stress upon the metalinguistic communication function (Jakobson). Moreover, intertextual relations between oral history and literature, i.e. fiction, also reflect significant (conscious or unconscious) narrative strategies. In case of traumatic experience, testimony reveals some formal signs of the personal type of narration (Stanzl), such as ellipses and associative linking of single sentences. On the contrary, in case of its intensive cognitive engagement, testimony can occasionally reveal even some formal signs of an auctorial type of narration. Narratological criteria thus allow the oral historian to estimate the range of knowledge which is ascribed to the witness by him or herself, as well as the lack and discontinuity in his or her very different ways of imaging the past. Intertextual aspect which supplements these narratological criteria at least reveals the relation between the individual and cultural memory, as well as the witness's relations to his or her communities. Therefore, the uses of these criteria can probably contribute to the more precise historiographical interpretation of oral sources. Literature as mimetic discourse (Johansen) represents testimony in different genres, i.e. from the documentary novel, variations of the heterobiographical gesture, the concentration camp novel and the testimonial novel to the post-modern historical novel. These genres thus point out the specialties of testimony as the sign of the intertextual and intersubjective character of contemporary oral history. This paper justifies this claim with examples from oral history (Almulí, *Jevrejke govore*, 2005), autobiographical novel (Konrad, *Elutazás és hazatérés*, 2001), concentration camp novel (Kertész, *Sorstalanság*, 1975), testimonial novels (Levi, *Se questo è un uomo*, 1947, and Pahor, *Nekropola*, 1967), storytelling led by the heterobiographical gesture (Krall, *Zdążyć przed Panem Bogiem*, *Tam już nie ma żadnej rzeki*, *Król kier znów na wylocie*, 1977–2006), the post-modern historical novel (Jergović, *Ruta Tannenbaum*, 2006) and the documentary novel (Drndić, *Sonnenschein*, 2007).*

Key words: oral history, testimony, theory of trauma, Daša Drndić, intertextuality, conversational discourse

VIRI IN LITERATURA

- Almuli, J. (2005):** Jevrejke govore. Beograd, Signature.
- Drndić, D. (2009):** Sonnenschein. Dokumentarni roman. Ljubljana, Modrijan.
- Jergović, M. (2007):** Ruta Tannenbaum. Ljubljana, V.B.Z.
- Kertész, I. (2003):** Brezusodnost. Ljubljana, Študentska založba.
- Konrád, G. (2008):** Odlazak od kuće i povratak kući. Autobiografski roman. Beograd, Arhipelag.
- Krall, H. (2010):** Navzočnost. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Levi, P. (2004):** Ali je to človek. Premirje. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Pahor, B. (2009):** Nekropola. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Agamben, G. (2005):** Kar ostaja od Auschwitza. Arhiv in priča. Ljubljana, ZRC SAZU.
- Baldick, C. (2004):** The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms. Oxford, Oxford University Press.
- Bauman, Z. (2006):** Moderna in holokavst. Ljubljana, Študentska založba.
- Boldrini, L. (2009):** Heterobiography, hypocriticism, and the ethics of authorial responsibility. Primerjalna književnost, 32, special issue. Ljubljana, 249–259.
- Cappelletto, F. (2005a):** Introduction. V: Cappelletto, F. (ur.): Memory and World War II. Oxford - New York, Berg, 1–37.
- Cappelletto, F. (2005b):** Public Memories and Personal Stories. Recalling the Nazi-fascist Massacres. V: Cappelletto, F. (ur.): Memory and World War II. Oxford - New York, Berg, 101–129.
- Caruth, C. (1996):** Unclaimed experience: trauma, narrative, and history. Baltimore - London, Johns Hopkins University Press.
- Dolar, M. (2001):** Arheologija vednosti (Spremna beseda). V: Foucault, M.: Arheologija vednosti. Ljubljana, Studia humanitatis, 233–247.
- Dulong, R. (1988):** Le témoin oculaire. Paris, Editions de l'EHESS.
- Felman, S., Laub, D. (1992):** Testimony Crises of witnessing in literature, psychoanalysis, and history. New York, Routledge.
- Figes, O. (2009):** Šepetalci. Zasebno življenje v Stalinovi Rusiji. Ljubljana, Modrijan.
- Foucault, M. (2001):** Arheologija vednosti. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Foucault, M. (2004):** Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora. Ljubljana, Krtina.
- Johansen, J. D. (2002):** Literary discourse: a semiotic-pragmatic approach to literature. Toronto, Toronto University Press.
- Juvan, M. (2003a):** O usodi 'velikega' žanra. V: Dolinar, D., Juvan, M. (ur.): Kako pisati literarno zgodovino danes? Ljubljana, ZRC SAZU, 17–49.

- Juvan, M. (2003b):** On Literariness: From Post-Structuralism to Systems Theory. V: Tötösy de Zepetnek, S. (ur.): *Comparative Literature and Comparative Cultural Studies*. West Lafayette, Purdue University Press, 76–96.
- Juvan, M. (2006):** Literarna veda v rekonstrukciji. Ljubljana, LUD Literatura.
- Lambek, M. (2005):** Foreword. V: Cappelletto, F. (ur.): *Memory and World War II*. Oxford - New York, Berg, xi-xvii.
- Levi, P. (2003):** Potopljeni in rešeni. Ljubljana, Studia humanitatis
- Leydesdorff, S. et al. (2004):** Introduction: Trauma and Life stories. V: Rogers, L. K., Leydesdorff, S. (ur.): *Trauma. Life stories of Survivors*. Brunswick - London, Transaction publishers, 1–26.
- Luckhurst, R. (2006):** Mixing memory and desire: psychoanalysis, psychology, and trauma theory. V: Waugh, P. (ur.): *Literary Theory and Criticism*. New York, Oxford University Press, 497–507.
- Passerini, L. (2008):** Ustna zgodovina, spol in utopija. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Portelli, A. (2006):** What makes oral history different? V: Perks, R., Thomson, A. (ur.): *The Oral History Reader*. London - New York, Routledge, 32–42.
- Roseman, M. (2006):** Surviving Memory. Truth and Inaccuracy in Holocaust Testimony. V: Perks, R., Thomson, A. (ur.): *The Oral History Reader*. London - New York, Routledge, 230–243.
- Rožac Darovec, V. (2006):** Metodološki in teoretični problemi ustne zgodovine. *Acta Histriae*, 14, 2. Koper, 447–467.
- Štuhec, M. (2000):** Naratologija. Ljubljana, Študentska založba.
- Tannen, D. (2007):** Talking voices. New York, Cambridge University Press.
- Verginella, M. (1995):** Poraženi zmagovalci. Slovenska pričevanja o osvobodilnem gibanju na Tržaškem. V: Verginella, M., Volk, A., Colja, K.: *Ljudje v vojni*. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 13–51.
- Verginella, M. (2003):** Primo Levi, razlagalec lagerske asimetrije. V: Levi, P.: *Potopljeni in rešeni*. Ljubljana, Studia humanitatis, 171–197.
- Virk, T. (2007):** Primerjalna književnost na prelomu tisočletja. Ljubljana, ZRC SAZU.
- Winter, J. (2006):** Notes on the Memory Boom: War, Remembrance and the Uses of the Past. V: Bell, D. (ur.): *Memory, Trauma and World Politics*. New York, Palgrave Macmillan, 54–72.
- Žgank, J. (2008):** Poskus opredelitve pričevanjske književnosti ob besedilih francoskih in slovenskih pisateljev-deportirancev. Diplomsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta.